

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته ی تاریخ(ایران اسلامی)

بررسی روابط سیاسی و نظامی سامانیان و آل بویه

به کوشش

فاطمه عبداللهی

استاد راهنما:

دکتر سید ابوالقاسم فروزانی

اساتید مشاور:

دکتر حسین پور احمدی

دکتر عبدالرسول خیراندیش

بهمن ماه ۱۳۸۸

صلاة الاضلاع

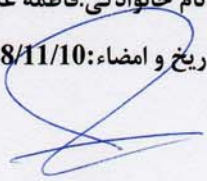
به نام خدا

اظہار نامہ

اینجانب فاطمہ عبداللہی دانشجوی رشتہ تاریخ گرایش ایران اسلامی دانشکدہ ی ادبیات و علوم انسانی اظہار می کنم کہ این پایان نامہ حاصل پژوهش خودم بودہ و در جایی کہ از منابع دیگران استفادہ کردہ ام، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشتہ ام. همچنین اظہار می کنم کہ تحقیق و موضوع پایان نامہ ام تکراری نیست و تعہد می نمایم کہ بدون مجوز دانشگاه دستاوردهای آن را منتشر ننمودہ و یا در اختیار غیر قرار ندہم. کلیہ حقوق این اثر مطابق با آیین نامہ مالکیت فکری و معنوی متعلق بہ دانشگاه شیراز است.

نام و نام خانوادگی: فاطمہ عبداللہی

تاریخ و امضاء: 1388/11/10

به نام خدا

بررسی روابط سیاسی و نظامی سامانیان و آل بویه

به کوشش

فاطمه عبداللهی

پایان نامه ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه شیراز به عنوان بخشی از فعالیت های
تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته:

تاریخ (ایران اسلامی)

از دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

عائمه

ارزیابی کمیته پایان نامه، با درجه:

دکتر سید ابوالقاسم فروزانی دانشیار بخش تاریخ (استاد راهنما)

دکتر حسین پوراحمدی استادیار بخش تاریخ

دکتر عبدالرسول خیراندیش دانشیار بخش تاریخ

بهمن ماه ۱۳۸۸

تقديم به

پدر و مادر عزيزم

سپاسگزاری

«منت خدای را عزّ و جلّ که طاعتش موجب قربت است و به شکر اندرش مزید نعمت. هر نفسی که فرو می رود ممد حیات است و چون برآید مفرح ذات. پس در هر نفسی دو نعمت موجود است و بر هر نعمتی شکری واجب.»

از دست و زبان که برآید   کز عهده شکرش به در آید.»

اکنون که این رساله به پایان رسیده است بر خود واجب می دانم که از استاد گرانقدر جناب آقای دکتر سید ابوالقاسم فروزانی استاد راهنمای بنده کمال تشکر را داشته باشم. ایشان نه تنها در طول نوشتن این رساله، بلکه در تمامی دورانی که افتخار شاگردیشان را داشته ام، با راهنمایی های کم نظیر خود همواره راهنمای من بوده اند. همچنین از اساتید محترم آقایان دکتر عبدالرسول خیراندیش و دکتر حسین پوراحمدی که اساتید مشاور بنده بوده اند تشکر می کنم و افتخار می کنم که فرصت استفاده از محضر این اساتید محترم را یافته ام.

همچنین از پدر و مادر عزیز و خواهران و برادران گرامی ام تشکر می کنم که بزرگترین پشتیبان و مشوق من در طول زندگی و دوران تحصیلی بوده و هستند. و لحظه ای مرا از محبت های بی دریغ خود محروم نساخته اند.

در پایان از تمامی کارکنان بخش تاریخ دانشگاه شیراز، کتابخانه میرزای شیرازی که کتابهای زیادی را با صبر و حوصله در اختیار بنده گذاشتند و همچنین تمامی دوستانم در بخش تاریخ و همکلاسی های خوبم تشکر می کنم.

چکیده

بررسی روابط سیاسی و نظامی سامانیان و آل بویه

به کوشش

فاطمه عبداللهی

قرون سوم و چهارم هجری از قرون سرنوشت ساز تاریخ ایران می باشد. دولتهای مختلفی به طور همزمان در این قرون بر نواحی مختلف سرزمین ایران حکومت می کردند. اما از بین آنها سلسله های سامانی و آل بویه توانستند خود را به قدرت اصلی صحنه رقابت های این قرن تبدیل سازند. در حالی که سلسله سامانی دوران طلایی خود را پشت سر گذاشته بود با سد محکمی چون سلسله آل بویه که به تازگی قدرت خود را در مناطق جنوبی و مرکزی ایران تثبیت کرده بود روبرو شد. در نتیجه میان آنها روابطی شکل گرفت که گاه خصمانه و گاه صلح آمیز بود. روابط دو سلسله از زمان امیر نوح اول سامانی آغاز شد که فراز و فرود های بسیاری داشت و تا پایان عمر دولت سامانی ادامه یافت. هدف این رساله ارائه تصویر کاملی از مناسبات سیاسی و نظامی دولت های سامانی و آل بویه می باشد. همچنین تلاش شده است علل ارتباطات سیاسی و نیز درگیری های نظامی آن دو دولت مورد بررسی قرار گیرد و تأثیر این روابط در ضعف یا قدرت دولت ها مشخص شود.

کلید واژگان: سامانیان، آل بویه، ابوعلی چغانی، سیمجوریان، قراخانیان

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: مقدمه
۲	۱-۱- کلیات.....
۳	۲-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق.....
۳	۳-۱- پیشینه ی تحقیق.....
۴	۴-۱- روش تحقیق.....
۴	۵-۱- سؤالات تحقیق.....
۵	۶-۱- فرضیات تحقیق.....
۵	۷-۱- گفتارهای پایان نامه.....
۶	۸-۱- نقد و بررسی منابع.....
۷	۱-۸-۱- منابع دست اول.....
۱۳	۲-۸-۱- تحقیقات جدید.....

فصل دوم: تاریخ سیاسی سامانیان و آل بویه

۱۶	۱-۲- خاستگاه نژادی و اجتماعی سامانیان.....
۱۶	۲-۲- امیر نصر.....
۱۸	۳-۲- امیر اسماعیل.....
۱۹	۴-۲- امیر احمد بن اسماعیل.....
۲۰	۵-۲- امیر نصر بن احمد.....

- ۲۲-۶-۲-امیر نوح بن نصر.....
- ۲۳-۷-۲-امیر عبدالملک بن نوح.....
- ۲۳-۸-۲-امیر منصور بن نوح.....
- ۲۴-۹-۲-امیر نوح بن منصور.....
- ۲۵-۱۰-۲-امیر منصور بن نوح.....
- ۲۷-۱۱-۲-امیر عبدالملک بن نوح.....
- ۲۸-۱۲-۲-امیر اسماعیل منتصر.....
- ۲۸-۱۳-۲-خاستگاه نژادی و اجتماعی آل بویه.....
- ۲۹-۱۴-۲-ابوشجاع بویه و پسرانش.....
- ۳۱-۱۵-۲-کرج، نخستین خاستگاه قدرت علی بن بویه.....
- ۳۳-۱۶-۲-آل بویه و تصرف بغداد.....
- ۳۳-۱۷-۲-مرگ عمادالدوله و پی آمد های آن.....
- ۳۴-۱۸-۲-عضدالدوله.....
- ۳۵-۱۹-۲-تجزیه حکومت آل بویه.....
- ۳۶-۲۰-۲-رابطه آل بویه و خلافت عباسی.....

فصل سوم: شروع روابط سامانیان و آل بویه

- ۴۰-۱-۳-اوضاع ایران در قرن چهارم هجری.....
- ۴۱-۲-۳-زمینه های شروع روابط میان دو سلسله.....
- ۴۲-۳-۳-سخنی درباره ری.....
- ۴۳-۴-۳-ری در زمان سامانیان.....
- ۴۴-۵-۳-اولین برخورد سامانیان و آل بویه بر سر ری.....
- ۴۷-۶-۳-امیر نوح و رکن الدوله.....
- ۴۸-۷-۳-اتحاد ابوعلی چغانی و عموی امیر نوح.....

- ۳-۸- نقش آل بویه در شورش ابوعلی چغانی بر ضد امیر نوح سامانی..... ۵۰
- ۳-۹- سپهسالاران سامانی و سلسله آل بویه..... ۵۱
- ۳-۱۰- منصور بن قراتگین و نبرد با رکن الدوله..... ۵۱
- ۳-۱۱- سپهسالاری مجدد ابوعلی چغانی..... ۵۳
- ۳-۱۲- صلح موقت میان رکن الدوله و سامانیان..... ۵۴
- ۳-۱۳- پناهندگی ابوعلی چغانی به آل بویه..... ۵۵
- ۳-۱۴- ماجرای بکر بن مالک فرغانی و رکن الدوله..... ۵۶
- ۳-۱۵- مرگ ابوعلی چغانی و پی آمد های آن..... ۵۸
- ۳-۱۶- قتل بکر بن مالک..... ۵۹

فصل چهارم: اوج روابط سامانیان و آل بویه

- ۴-۱- امیر منصور (امیر سدید) و شکل گیری دولت غزنوی..... ۶۱
- ۴-۲- شورش ابومنصور محمد بن عبدالرزاق طوسی و دخالت آل بویه در آن ماجرا..... ۶۲
- ۴-۳- مبارزه سامانیان و آل بویه در مسأله سیستان..... ۶۴
- ۴-۴- هجوم غازیان خراسانی به سرزمین ری..... ۶۶
- ۴-۵- نزاع سامانیان و آل بویه بر سر کرمان..... ۶۹
- ۴-۶- تصرف کرمان به دست عضدالدوله..... ۷۰
- ۴-۷- حمله ی سامانیان به ری و مرگ وشمگیر..... ۷۲
- ۴-۸- ازدواج امیر منصور سامانی و دختر عضدالدوله..... ۷۴
- ۴-۹- نقش مذهب در روابط آل بویه و سامانیان..... ۷۴
- ۴-۱۰- صلح سامانیان و آل بویه در سال ۳۶۳ ق..... ۷۵
- ۴-۱۱- امیر نوح بن منصور و آل بویه..... ۷۶
- ۴-۱۲- ورود سامانیان به صحنه مبارزات پسران رکن الدوله..... ۷۸
- ۴-۱۳- حمله آل بویه به خراسان و مرگ عضدالدوله..... ۸۰

- ۱۴-۴- پیوستن تاش به آل بویه ۸۲
- ۱۵-۴- شورش ابوعلی سیمجور بر ضد امیر نوح ۸۵
- ۱۶-۴- صلح سامانیان و آل بویه با وساطت سبکتگین ۸۷
- ۱۷-۴- کمک فخرالدوله به ابوعلی سیمجور و فائق ۸۸

فصل پنجم: پایان روابط سامانیان و آل بویه

- ۱-۵- امیر منصور بن نوح و ابوالقاسم سیمجور ۹۲
- ۲-۵- پناه بردن ابوالقاسم سیمجور به آل بویه ۹۲
- ۳-۵- امیر عبدالملک بن نوح و آل بویه ۹۴
- ۴-۵- امیر اسماعیل (منتصر) و آل بویه ۹۴
- ۵-۵- حمله امیر اسماعیل به ری ۹۵
- ۶-۵- سقوط سامانیان ۹۵

فصل ششم: نتیجه گیری و پیشنهادها

- ۱-۶- نتیجه گیری ۹۸
- فهرست منابع ۱۰۲

- پیوست ها

- چکیده به زبان انگلیسی

فهرست جدول ها

۱۰۹	فهرست امیران سامانی
۱۱۰	فهرست پادشاهان آل بویه
۱۱۱	سالشمار روابط سیاسی و نظامی سامانیان و آل بویه
۱۱۳	نقشه قلمرو سامانیان
۱۱۳	نقشه قلمرو آل بویه

فصل اول: مقدمه

مقدمه

۱-۱- کلیات

سلسله سامانی یکی از معروفترین دولتهای سده سوم هجری در تاریخ ایران می باشد. این سلسله از سال ۲۶۱ ق با ارسال منشور امارت خلیفه عباسی رسمیت یافت و حدود ۱۲۴ سال عمر کرد. امروزه تقریباً همه مورخان از امیران سامانی به عنوان پرچمداران احیای فرهنگ ایرانی از قرن سوم هجری به بعد نام می برند و جایگاه بزرگان و شاعران این سلسله در زبان و ادب فارسی شناخته شده است. اوج دوران قدرت و عظمت سامانیان دوره حکومت امیر نصر (امیر سعید) بود. اما پس از این زمان حوادثی پیش آمد که منجر به افول قدرت این سلسله شد و این زمان درست مطابق زمانی بود که در سایر نقاط ایران نیز سلسله های کوچکی شکل گرفته بودند و به تدریج به قدرتهای مهمی تبدیل می شدند. یکی از این سلسله ها، دولت آل بویه بود که بنیانگذاران آن سلسله و برادران او ابتدا در خدمت امیر نصر سامانی بودند اما پس از مدتی به مرداویج سردار دیلمی پیوستند. آنها سپس از مرداویج نیز جدا شده و با تصرف مناطق جدید برای خود جاپایی در میان قدرتهای این قرن باز کردند. آنها به زودی به بزرگترین رقیب دولت سامانی تبدیل شدند و بر سر گسترش متصرفات با آن دولت به مبارزه پرداختند.

مرزهای دو دولت سامانی و آل بویه در برخی از نقاط از جمله ری و اصفهان به هم نزدیک بود. در حالی که دولت سامانی پس از پشت سر گذاشتن دوران اوج خود، رو به ضعف می رفت و در این زمان بیشتر به فکر حفظ مناطق متصرفی خود بود، آل بویه اقدام به تصرف مناطق جدید جهت

افزایش قدرت و قلمرو خود کردند. این موضوع موجب بروز یک سلسله نبردهای طولانی مدت میان دو دولت شد که تا پایان عمر دولت سامانی ادامه یافت و به یکی از مهمترین مسائل تاریخ ایران در قرون سوم و چهارم هجری تبدیل شد.

روابط سیاسی و نظامی این دو سلسله تقریباً از زمان امیر نوح سامانی (امیر حمید) آغاز شد و تا پایان حیات سلسله سامانی ادامه یافت. قصد ما در این پایان نامه این است که به بررسی روند تاریخی این روابط و عللی که موجب شکل گرفتن آنها میان این دو دولت گردیده است و همین طور برخی از مسایل پشت پرده دخیل در این روابط بپردازیم.

۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

دولتهای سامانی و آل بویه در قرن چهارم هجری دو دولت بزرگ و اصلی سرزمین ایران به شمار می‌رفتند. آل بویه که دولتی نوپا بود پس از تثبیت قدرت خود در نیمه اول این قرن، قصد گسترش قلمرو خود را داشت و سیاست توسعه طلبانه‌ای را دنبال می‌کرد. از سوی دیگر دولت سامانی که در سرآشویی ضعف و انحطاط افتاده بود، سعی در حفظ مناطق متصرفی خود داشت. طبعاً میان این دو دولت که در برخی نواحی، همسایه به شمار می‌آمدند برخوردهایی به وجود می‌آمد. علل به وجود آورنده این برخوردها، تأثیری که این روابط در قدرت یا ضعف دولتها به جای می‌گذاشت، علل پشت پرده و نتیجه آن در تحولات سیاسی و نظامی این قرن یکی از مسائل اساسی بوده است. بنابراین روشن شدن روابط میان این دو سلسله به روشن شدن تاریخ ایران در این برهه زمانی کمک شایانی می‌کند.

۱-۳- پیشینه ی تحقیق:

در اغلب تحقیقات تاریخی مربوط به این دوره مطالب قابل توجهی در مورد سامانیان و آل بویه و روابط آنها وجود دارد. اما روابط سیاسی و نظامی میان این دو دولت و مسایل پشت پرده این روابط به طور خاص کمتر مورد توجه قرار گرفته است. مهمترین کتب و تحقیقات که در برخی از آنها به

این روابط اشاره شده است شامل کتاب *ایران در زمان سامانیان* نوشته جواد هروری، *سامانیان دوره شکوفایی فرهنگ ایرانی و اسلامی* تألیف محمد رضا ناجی، *تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره سامانیان* تألیف سید ابوالقاسم فروزانی، *آل بویه و اوضاع زمان ایشان* تألیف علی اصغر فقیهی، *ماهگیران تاجدار* تألیف مفیزاله کبیر، *بخارا دستاورد قرون وسطی* نوشته ریچارد نلسون فرای، *تاریخ مردم ایران* نوشته عبدالحسین زرین کوب و *ایران در قرون نخستین اسلامی* تألیف برتولد اشپولر می باشد.

۱-۴- روش تحقیق:

شیوه‌ای که در این پایان نامه دنبال شده است، روش کتابخانه‌ای است. به این طریق که پس از تعیین کتابها و منابع اصلی و نیز مآخذ جدید از مطالب آنان در ارتباط با موضوع تحقیق فیش‌برداری خواهد شد. سپس فیش‌های حاوی اطلاعات از لحاظ توالی و تقارن زمانی منظم می‌گردد. بعد از آن اطلاعات کسب شده از نظر صحت و سقم مورد ارزیابی قرار خواهد گرفت (براساس اصولی چون رجحان عقلی، ترجیح سندی، ترجیح به حیث راوی و...) تجزیه و تحلیل اطلاعات موثق کسب شده درباره موضوع مورد تحقیق مهم‌ترین کار محقق خواهد بود. سرانجام حاصل تحقیقات به صورت علمی تا سرحد امکان غیرجانبدارانه، به طریق روشن و رسا به رشته تحریر در خواهد آمد.

۱-۵- سؤالات تحقیق:

در خلال بررسی مورد پژوهش در این پایان‌نامه پرسش‌هایی مطرح می‌شود که در مباحث مختلف پاسخ‌های فراگیر و همه جانبه‌ای به آنان داده خواهد شد. سؤالات مورد نظر عبارتند از:

۱- آغاز ارتباطات سیاسی و نظامی سامانیان و آل بویه معلول چه عواملی بود؟

۲- حمایت آل بویه از مخالفان حکومت سامانی و پشتیبانی سامانیان از عاصیان برضد آل بویه به چه علت بود؟

۳- آیا منازعات مذهبی در تشدید اختلافات آل بویه و سامانیان نقش داشت؟

۴- آیا درگذشت نا به هنگام عضدالدوله، سامانیان را از خطر انقراض نجات بخشید؟

۱-۶- فرضیات تحقیق:

در ارتباط با سؤالات مطرح شده فرضیاتی را می توان بیان کرد که عبارتند از:

۱- کشمکش بر سر تصرف سرزمین ری مهمترین عامل ارتباط های سیاسی و نظامی دو حکومت یاد شده بود.

۲- دولت های سامانیان و آل بویه برای محدود کردن قدرت یکدیگر و گسترش قلمرو خود کوشش داشتند. بر این اساس سامانیان به مخالفان آل بویه کمک می کردند و آل بویه نیز از شورشگران بر ضد دولت سامانی حمایت می نمودند.

۳- از آنجا که آل بویه برخلاف عباسی چیره بود و سامانیان از به رسمیت شناختن خلفای عباسی که تحت انقیاد آل بویه بودند، خودداری می کردند، می توان گفت که این موضوع در منازعات آنان تأثیر بسیار داشته است.

۴- با توجه به قدرت چشمگیر سپاه عضدالدوله و از هم گسیختگی درونی نظام حکومت سامانی، چنانچه عضدالدوله در سال ۳۷۲ ق از دنیا نرفته بود، به احتمال بسیار دست کم ولایت خراسان به تصرف آل بویه درمی آمد.

۱-۷- گفتارهای پایان نامه:

پایان نامه موجود به بررسی تاریخ سامانیان (۳۸۵-۲۶۱ ق) و آل بویه و روابط سیاسی و نظامی آنها با یکدیگر می پردازد. بر این اساس این پایان نامه شامل ۶ گفتار به شرح زیر می باشد: در گفتار اول که شامل کلیات می باشد به توضیح مسائل اصلی مورد تحقیق، فرضیات داده شده، روش

تحقیق، بررسی منابع و مأخذ و پیشینه تحقیق پرداخته می‌شود. گفتار دوم شامل مروری بر تاریخ سیاسی دو سلسله سامانیان و آل‌بویه می‌باشد. در گفتار سوم زمینه‌های اولین برخوردها و آغاز روابط که از زمان امیرنوح تا زمان امیرمنصور (امیرسدید) را در برمی‌گیرد شرح داده خواهد شد. اوج روابط دو سلسله در زمان امیرنوح بن منصور و امیرمنصور بن نوح می‌باشد. برخوردهایی که در این زمان رخ داد سرنوشت ساز و مهم بوده‌اند. این موضوع در گفتار چهارم شرح داده خواهد شد. ضعیف شدن سلسله سامانی و کم رنگ شدن روابط، تا سقوط دولت سامانی و مرگ امیراسماعیل منتصر گفتار پنجم این پایان نامه را در برمی‌گیرد. و گفتار ششم نیز شامل نتیجه‌گیری کلی که از این پایان نامه به دست آمده است می‌شود.

۱-۸- نقد و بررسی منابع

دوران حکومت سامانیان از سال ۲۶۱ق با ارسال منشور امارت خلافت عباسی برای امیر نصر آغاز گردید و با قتل اسماعیل منتصر به دست یکی از قبایل عرب به پایان رسید (سال ۳۸۵ ق). به این ترتیب دوران فرمانروایی آنها حدود ۱۲۴ سال به طول انجامید. سامانیان در محدوده جغرافیایی ماوراءالنهر فرمان می‌راندند. اما در زمانهایی وسعت قلمرو آنها افزایش یا کاهش می‌یافت. آل‌بویه نیز پس از پایه‌گذاری توسط علی عمادالدوله در سال ۳۲۳ق، با تصرف بغداد به دست معزالدوله در سال ۳۳۴ ق توانستند قدرت خود را تثبیت کنند. هرچند آل‌بویه بعد از مدتی به شاخه‌های متعددی تقسیم شدند اما تا سال ۴۴۷ ق که ملک رحیم آخرین پادشاه بویهی توسط طغرل سلجوقی از کاربر کنار شد همچنان حکومت داشتند. شاخه دیگر آل‌بویه در سال ۴۴۸ ق توسط شبانکاره از میان رفت. (حسینی فسائی، ۱۳۷۸: ۲۳۱). آنها بیشتر در مناطق مرکزی جنوب ایران عراق عجم و نواحی کرمان و سیستان حکمرانی می‌کردند.

بنابراین برای بررسی تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی این دو سلسله باید به منابع گوناگونی مراجعه کرد. با وجودی که بسیاری از تألیفات مهم مربوط به این دوران اکنون در دست

نیست، ما منابع موجود را در دو بخش منابع دست اول و تحقیقات جدید مورد بررسی قرار می-
دهیم:

۱-۸-۱- منابع دست اول:

منابع دست اول شامل تواریخ عمومی، کتب جغرافیایی، تواریخ محلی، تواریخ سلسله‌ای، متون ادبی و آداب الملوک‌ها می‌شود. یکی از منابع مورد استفاده ما در این پایان‌نامه، تواریخ عمومی می-
باشد. اغلب تواریخ عمومی گفتار خود را از هبوط آدم یا طوفان نوح آغاز می‌کنند و تا عهد مؤلف
ادامه می‌دهند. از جمله مهمترین تواریخ عمومی به زبان فارسی و عربی عبارتند از:

تواریخ عمومی: قدیمترین تاریخ عمومی موجود که در مورد سامانیان مطالبی عرضه داشته
است، تاریخ یعقوبی تألیف احمد بن ابی واضح یعقوبی می‌باشد. اطلاعات این منبع مختصر بوده و
وقایع تاریخی را تا سال ۲۵۹ق شامل می‌شود. در واقع این کتاب مطالب اجمالی در مورد پاره‌ای از
حوادث مهم در این محدوده زمانی را در برمی‌گیرد.

یکی از تألیفات ارزشمند، کتاب تاریخ الرّسل و الملوک مشهور به تاریخ طبری تألیف محمد بن
جریر طبری می‌باشد که به علت گستردگی مطالبش بسیار مفید است. نویسنده در سال ۳۱۰ ق
وفات کرد. این کتاب براساس سال وقوع حوادث تنظیم شده و حوادث تاریخ اسلام و ایران را تا سال
۳۰۲ ق شامل می‌شود. کتاب وی برای بررسی اوضاع منطقه ماوراءالنهر قبل از ظهور سامانیان و
مقارن با حکومت اولیه آل سامان در آن منطقه مطالب مفیدی دارد (رضازاده شفق، ۱۳۵۲: ۱۴۵).

کتاب تجارب الامم و تعاقب الهمم تألیف ابوعلی مسکویه رازی (متوفی ۴۲۱ ق) از جهت مطالعه و
تحقیق در باب دو سلسله سامانی و آل‌بویه اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد. این کتاب تاریخ عمومی ایران
و اسلام است و حوادث را تا سال ۳۶۹ ق شرح داده است. مسکویه مورخ، حکیم، ادیب و معلم بزرگ
اخلاق، از کارمندان ارشد آل‌بویه و از نزدیکان وزیران دانشمندان آنها بود (کیوان: ۱۳۸۷: ۲۷). وی
علاوه بر تاریخ‌های موجود زمان خود از اسناد بایگانی دولتی نیز بهره برده است. وی تنها به شرح

وقایع اکتفا نکرده بلکه کوشیده تا معنی و اهمیت وقایع را درک کند و کتاب او از این جهت نیز اهمیتی وافر دارد.

کتاب زین الاخبار یا تاریخ گردیزی نوشته ابوسعید عبدالحی بن ضحاک گردیزی یکی از منابع مهم در باب تاریخ سامانیان است و مخصوصاً از جهت ارتباط آنان با آل بویه بسیار مفیدی می باشد. این کتاب یک تاریخ عمومی است و آنچه راجع به تاریخ اسلام در این کتاب آمده است در دو قسمت جداگانه انتشار یافته است. یک قسمت در باب تاریخ خلفا و عمال عرب است که در دنباله تاریخ ساسانیان آمده و قسمت دیگر دوران طاهریان تا غزنویان را که راجع به حوادث زمان حیات مؤلف است در برمی گیرد (رضازاده شفق، ۱۳۵۲: ۳۹۲).

کتاب مروج الذهب و معادن الجوهر تألیف ابوالحسن علی بن حسین مسعودی یکی از منابع بسیار با اهمیت در تاریخ اسلام و ایران است. مؤلف این کتاب که محقق جهانگرد و مصنفی منتقد بود از عدم جهت گیری مذهبی خود با افتخار یاد کرده است. کتاب مروج الذهب حوادث تاریخی را تا سال ۳۳۶ ق دنبال کرده است. این کتاب اطلاعات خوبی در باب سامانیان و آل بویه و مخصوصاً روابط آنها با خلافت عباسی دارد (فروزانی «۱»، ۱۳۸۱: ۶).

کتاب مجمل التواریخ و القصص نیز که در سال ۵۲۰ ق تألیف یافته اما تاکنون مؤلف آن ناشناس مانده در زمره تواریخ عمومی فارسی قرار دارد. در این کتاب نیز مطالب زیادی در مورد تاریخ سیاسی سامانیان و آل بویه وجود دارد.

از میان کتابهای تاریخ عمومی باید از کتاب الکامل فی التاریخ اثر عزالدین علی بن اثیر نام برد. این کتاب براساس سنوات تقسیم بندی و منظم شده و حوادث را تا سال ۶۲۸ ق بیان داشته است. در بررسی تاریخ سیاسی سامانیان نیز مطالب مفیدی عرضه داشته است. هر چند بسیاری تکرار مطالب دیگر مورخان قبل از خود است. وی درباره اوضاع خراسان و ماوراءالنهر، روابط میان دو سلسله و همین طور دولت آل بویه و شکل گیری آنان مسائل جدیدی را بیان می کند (بیات، ۱۳۷۷: ۹۶).

کتاب طبقات ناصری تألیف منهج سراج جوزجانی نیز از جمله کتب تاریخ عمومی است که در پایان سال ۶۵۸ ق نگاشته شده است و در تاریخ سامانیان و آل بویه مطالبی ارزنده دارد. یکی دیگر